

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РЕСУРСУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Н. Кузін, к.е.н., Р. Бойченко, аспірант
Сумський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Охорона і раціональне використання земель – одне з головних завдань суспільства, важлива передумова національної безпеки держави. Особливої гостроти набуває в нашій країні ця проблема сьогодні, оскільки земельні ресурси зазнають великого антропогенного навантаження і деградують високими темпами.

Стан використання земель як в Україні загалом, так і в кожній області є критичним. Надмірна розораність угідь та майже цілковите припинення виконання комплексу робіт із захисту ґрунтів призводять до розвитку ерозійних і деградаційно-руйнівних процесів. Порушено оптимальне, екологічно обґрунтоване співвідношення земельних угідь (природних та антропогенних), що негативно впливає на стійкість агроландшафтів та довкілля в цілому. Таке використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування і може мати катастрофічні наслідки для продовольчої безпеки країни та здоров'я нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження раціонального використання земельних ресурсів зробили такі вітчизняні науковці: Д. І. Бабміндра, І. К. Бистряков, С. Ю. Булигін, Д. С. Добряк, М. Г. Ступень, А. М. Третяк, М. А. Хвесик та ін. Незважаючи на накопичені наукові здобутки та значний практичний досвід, питання раціонального використання земельних ресурсів на сьогодні потребує нових досліджень.

Постановка завдання. Наше завдання – дослідження тенденцій використання земельних ресурсів Сумської області та можливих шляхів вирішення проблемних питань щодо використання земельних ресурсів та їх охорони.

Виклад основного матеріалу. Сумська область розташована в північно-східній частині України. За площею (2383,2 тис. га, що становить 4 % від території держави) займає 16-те місце серед областей в Україні. З півночі на південь область простягнулась на 200 км, із заходу на схід – на 170 км. Велика частина території області лежить у межах Придніпровської низовини, крайня північна частина – у межах Поліської низовини, на сході і північному сході – відроги Середньо-Руської височини.

За природно-кліматичними умовами територія Сумської області поділяється на Полісся (Середино-Будський, Шосткинський, Ямпільський і частина Кролевецького району) та Лісостеп (решта районів). Тобто більша частина області лежить у лісостеповій зоні, яка є сприятливою для розвитку сільськогосподарського виробництва.

Земельний фонд Сумської області (за даними Головного управління Держземагентства у Сумській області) складає 2383,2 тис. га (рис. 1).

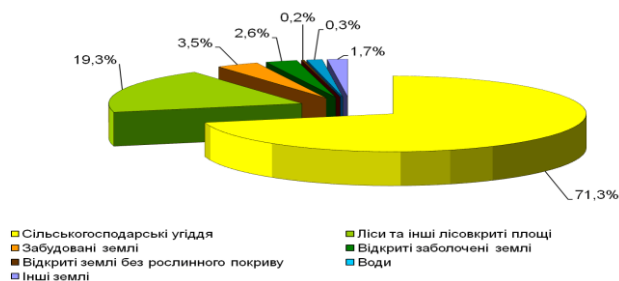

Рис. 1. Структура земельного фонду Сумської області.

У 2013 р. порівняно з 2000 р. (табл. 1) частка земель сільськогосподарського призначення зменшилась на 0,5 % і становить 73,0 % (1739,1 тис. га). Позитивним у зміні структури земельного фонду області є збільшення лісів та лісовкритих площ на 0,5 %. Здебільшого такі зміни відбуваються за рахунок заліснення малопродуктивних земель, частка яких у структурі земель сільськогосподарського призначення є досить значною.

Надмірне антропогенне навантаження на земельні ресурси в більшості областей Лісостепу, у тому числі і в Сумській, призвело до порушення оптимальних, екологічно обґрунтованих

співвідношень земельних угідь. Оптимальне співвідношення дестабілізуючих чинників до стабілізуючих повинно бути менше одиниці. Це означає, що розораність території має становити для лісостепової зони України 40 – 45% від загальної площі [2].

Сумська область, як і Україна в цілому, має високий рівень сільськогосподарської освоєності – 73,0 % земель сільськогосподарського призначення (1739,1 тис. га). Із загальної площі 2383,2 тис. га частка ріллі складає 51,7 % (1226,3 тис. га), що свідчить про значну розораність території, у той час як показник лісистості становить лише 19,3 % (460,0 тис. га).

Таблиця 1

Тенденції зміни структури земельного фонду Сумської області *

Функціональне використання земель	Рік			
	2000		2013	
	всього, тис.га	від загальної площі, %	всього, тис.га,	від загальної площі, %
Землі сільськогосподарського призначення	1751,8	73,5	1739,1	73,0
З них: сільськогосподарські угіддя	1710,5	97,6	1698,6	71,3
рілля	1317,8	77,0	1225,9	51,7
сіножаті	196,1	11,5	281,2	11,8
пасовища	171,7	10,1	167,0	7,0
багаторічні насадження	24,8	1,04	24,5	1,02
Ліси та інші лісовкриті площі	448,5	18,8	460,0	19,3
Забудовані землі	84,2	3,5	84,7	3,6
Відкриті заболочені землі	61,6	2,6	62,6	2,6
Під водою	31,1	1,3	30,9	1,3
Всього в межах області	2383,2	-	2383,2	-

* За даними Головного управління Держземагентства в Сумській області.

У межах області рівень розораності коливається від 30,9 % (Середино-Будський район) до 69,3 % (Білопільський район). Показник лісистості найвищий у Ямпільському районі (35,4 %), найнижчий – у Буринському (3,7 %) (рис. 2).

Вплив господарської діяльності людини на стан довкілля, у тому числі й земельних ресурсів, відображає коефіцієнт антропогенного навантаження [5].

Значення коефіцієнта антропогенного навантаження у 2000 р. становило 3,42, а у 2013 р. – 3,38, це свідчить про позитивні зрушення в структурі земельних ресурсів області.

Для оцінки впливу структури угідь на екологічну стабільність території, знижувальним чинником якої є підвищення сільськогосподарської освоєності земель, розораності та інтенсивності використання угідь, проведення меліоративних і культуртехнічних робіт, забудова території, доцільним є визначати рівень екологічної стабільності території за допомогою розрахунку відповідного коефіцієнта [1].

Коефіцієнт екологічної стабільності Сумської області на 01.01.2000 р. становив 0,40, а на 01.01.2013 р. – 0,43. Порівняно з 2000 р. коефіцієнт збільшився на 0,3, що свідчить про позитивні зміни в структурі земельного фонду області, але, незважаючи на це, територія регіону залишається стабільно нестійкою, внаслідок високого рівня сільськогосподарського освоєння та розораності території.

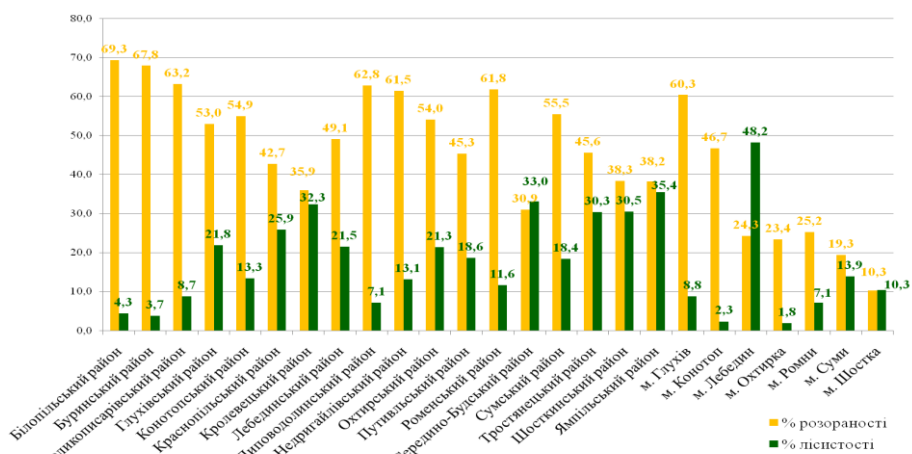

Рис. 2. Показники розораності та лісистості в розрізі районів Сумської області станом на 1.01.2013 р.

Наслідком високого господарського освоєння земельного фонду, без належних заходів щодо його охорони та відтворення як виробничого ресурсу й важливої складової навколишнього природного середовища, є прогресуюча деградація земель, що створює загрозу продовольчій безпеці області.

Площа деградованих земель складає 220,2 тис. га (9,2 % від загальної території області). Основними дерадаційними процесами є водна ерозія, підкислення та засолення ґрунтів. Останнім часом зменшилися дерадаційні процеси, пов'язані зі зсувами [4].

Площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, складає 305,1 тис. га, у тому числі 173,7 тис. га орних земель (14,2 % від загальної площі сільськогосподарських угідь). У складі еродованих земель обліковується 63,9 тис. га із середньо- та сильнозмитими ґрунтами [4].

Поряд із площинною ерозією досить інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яроутворення. Площа ярів складає 2,56 тис. га. Окремо виділяються яружно-балкові системи з інтенсивністю ерозії, що перевищує нормативи у 10-20 разів [3].

Вагомим показником в оцінці якісного стану сільськогосподарських угідь є рівень їх родючості. На жаль, посилення дегуміфікації розораних ґрунтів є негативною тенденцією сьогодення. Щорічні втрати гумусу в ґрунтах області за останні роки сягають 0,66 т/га, або 0,5 % середньозважених запасів. За період 1965 – 2010 рр. середньозважений показник вмісту гумусу істотно змінювався. У 1965 – 1969 рр. уміст гумусу становив 3,5 %, у 1981 – 1985 рр. – 3,4 %, тобто за 15 років зменшення склало 0,10 %, а у 2010 р. цей показник становив 3,58 % (табл. 2).

Підвищення вмісту гумусу в ґрунтах у 2001 – 2010 рр. тісно пов'язане зі зменшенням обстеженої площі у зв'язку з виведенням з обробітку еродованих земель, а також земель з малородючими ґрунтами з низьким умістом гумусу, в основному дерново-підзолистих і сірих лісових ґрунтів Поліської і перехідної зон області зв'язнопіщаного і супіщаного гранулометричного складу. Значні площі виведені з обробітку і в лісостеповій частині області. Обстежена у 2006 – 2010 рр. площа порівняно з 1965 – 1969 рр. скоротилася на 396,1 тис. га (32 %).

Таблиця 2

Агрохімічна характеристика ґрунтів за вмістом гумусу*

Район	Номер обстеження	Рік обстеження	Обстежена площа, тис. га	Середньозважений показник, %	± до попереднього туру, %
1	2	3	4	5	6
Білопільський	VIII	2002	66,1	4,60	-0,01
	IX	2007	73,2	4,59	
Буринський	VIII	2003	52,0	3,90	+0,05
	IX	2008	58,2	3,95	
Великописарівський	VIII	2005	38,7	4,30	-0,02
	IX	2010	39,5	4,28	

Глухівський	VIII	2003	57,1	2,70	0
	IX	2007	46,2	2,70	
Конотопський	VIII	2006	73,0	3,37	-0,07
	IX	2010	52,7	3,30	
Краснопільський	VIII	2004	47,1	3,90	-0,08
	IX	2008	44,6	3,82	
Кролевецький	VIII	2003	29,3	2,40	-0,14
	IX	2008	31,5	2,26	
Лебединський	VIII	2005	60,4	4,00	+0,01
	IX	2009	51,6	4,01	
Липоводолинський	VIII	2005	45,3	4,50	-0,12
	IX	2010	44,4	4,38	
Недригайлівський	IX	2006	52,2	4,09	-0,23
	X	2011	51,5	3,86	
Охтирський	VIII	2005	44,8	4,00	-0,08
	IX	2010	45,0	3,92	
Путивльський	VIII	2003	32,2	2,70	+0,03
	IX	2008	30,2	2,73	
Роменський	IX	2006	80,4	3,45	-0,05
	X	2011	93,8	3,40	
Середино-Будський	VIII	2002	25,5	1,80	+0,06
	IX	2007	17,7	1,74	
Сумський	VIII	2004	88,8	4,20	+0,07
	IX	2009	76,8	4,27	
Тростянецький	VIII	2004	39,4	3,30	+0,08
	IX	2009	37,1	3,38	
Продовження табл. 2					
1	2	3	4	5	6
Шосткинський	VIII	2002	36,7	1,70	-0,06
	IX	2007	40,6	1,64	
Ямпільський	VIII	2003	31,1	1,60	-0,17
	IX	2008	14,2	1,43	
Всього в області	попередній	2001-2006	919,8	3,53	+0,05
	останній	2006-2011	836,1	3,58	

* За даними ДУ «Сумський центр «Облдержродючість»».

Виведення з обробітку малопродуктивних угідь, а відтак нестабільність моніторингових площ є основним поясненням підвищення середньозваженого показника вмісту гумусу в адміністративних районах і в області загалом.

Проведений аналіз якісного стану земельних ресурсів дає підстави для висновку, що Сумська область має значну територіальну диференціацію угідь за їх продуктивністю, яка залежить від наявності ерозійних процесів, перезволоженості, кислотності, засоленості і солонцюватості тощо. На жаль, земельні ресурси області мають сталу тенденцію до погіршення за досліджуваними показниками. Так, із загальної площі сільськогосподарських угідь 611 тис. га (35,8 %) складають кислі ґрунти, 67,0 тис. га – солонцюваті ґрунти, 106,0 тис. га – засолені. Крім того, 19,5 тис. га сільськогосподарських угідь є перезволоженими, 62,2 тис. га – заболочені [3].

Останнім часом посилюються процеси деградації ґрунтового покриву, які зумовлені техногенним забрудненням. Найбільшу небезпеку для навколишнього середовища становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами.

Дослідженнями, проведеними ДУ «Сумський центр «Облдержродючість»» у 1991 – 1992 рр., у Сумській області територіально було визначено забруднення радіонуклідами Cs¹³⁷ на площі 11,8 тис. га і Sr⁹⁰ на площі 20,9 тис. га. Після проведення уточнювального обстеження у 2007 – 2008 рр. у забруднених районах було відібрано 245 зразків ґрунту і проведено 260 аналізів на вміст Cs¹³⁷ і Sr⁹⁰. Результати обстеження показали, що забруднена площа зменшилась за 17 років за

Cs¹³⁷ на 4,73 тис. га і за Sr⁹⁰ на 7,41 тис. га та становить на даний час за Cs¹³⁷ щільністю від 1,0 до 5,0 Кі/км² 7,07 тис. га і за Sr⁹⁰ – 13,488 тис. га зі щільністю від 0,02 до 0,15 Кі/км². Результати досліджень ДУ «Сумський центр «Облдержродючість»», які проводилися в чотирьох районах області, свідчать, що вміст свинцю в ґрунті господарств Глухівського району становив 0,32 – 2,67 мг/кг, Білопільського – 0,48 – 3,12 мг/кг, Шосткинського – 0,30 – 2,10 мг/кг, Середино-Будського – 0,28 – 1,95 мг/кг; а вміст кадмію в Глухівському районі – 0,07 – 0,27 мг/кг, Білопільському – 0,05 – 0,32 мг/кг, Шосткинському – 0,05 – 0,28 мг/кг, Середино-Будському – 0,05 – 0,21 мг/кг [4].

Висновки. Стан використання земельного фонду Сумської області характеризується надзвичайно високим рівнем сільськогосподарського освоєння території, інтенсивним розвитком деградаційних процесів та наявністю значних площ деградованих земель.

Надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилових земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь (ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм), що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значну техногенну ураженість екосфери.

Зменшення антропогенного навантаження на земельні ресурси, яке відбувалось останніми роками, та впровадження в області низки землеохоронних заходів позитивно вплинули на їх екологічний стан, але є недостатніми.

Вдосконалення системи використання земельних ресурсів та їх охорони потребує запровадження комплексу заходів, спрямованих на: зменшення розораності земельного фонду, збільшення лісистості території, поетапне встановлення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь у зональних системах землекористування, дотримання екологічних вимог охорони земель під час землевпорядкування територій, заборону відведення особливо цінних сільськогосподарських угідь для несільськогосподарських потреб, запровадження економічних важелів впливу на суб'єкти землекористування.

Бібліографічний список

1. Волков С. Н. Землеустройство. Т. 2: Землеустроительное проектирование. Внутрихозяйственное землеустройство / С. Н. Волков. – М. : Колос, 2001. – 648 с.
2. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / ред. М. В. Зубець. – К. : Логос, 2004. – С. 88-91.
3. Програма використання та охорони земель Сумської області на 2007 – 2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sumyzenres.gov.ua>.
4. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2012 році : доп. / Державне управління екології та природних ресурсів в Сумській області. – Суми, 2013. – 215 с.
5. Третяк А. М. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування / А. М. Третяк, Р. А. Третяк, М. І. Шквар. – К. : Ін-т землеустрою УААН, 2001. – 15 с.

Кузін Н., Бойченко Р. Особливості використання земельно-територіального ресурсу Сумської області

Проведено дослідження тенденцій використання земельного фонду Сумської області. Розраховано коефіцієнти екологічної стабільності та антропогенного навантаження території регіону. Запропоновано можливі шляхи оптимізації використання земельних ресурсів.

Ключові слова: земельний фонд, сільськогосподарська освоєність, розораність території, лісистість, коефіцієнт екологічної стабільності, коефіцієнт антропогенного навантаження.

Kuzin N., Boitchenko R. Features of use of land and territorial resource Sumy region

The paper studies trends in the use of land resources of the Sumy region. Estimated coefficients environmental sustainability and human burden of the region. Possible ways of optimizing the use of land resources.

Key words: land fund, agricultural development, plowing territory forestation, environmental stability coefficient, the coefficient of anthropogenic load.

Кузин Н., Бойченко Р. Особенности использования земельно-территориального ресурса Сумской области

Проведено исследование тенденций использования земельного фонда Сумской области. Рассчитаны коэффициенты экологической устойчивости и антропогенной нагрузки территории региона. Предложены возможные пути оптимизации использования земельных ресурсов.

Ключевые слова: земельный фонд, сельскохозяйственная освоенность, распаханность территории, лесистость, коэффициент экологической стабильности, коэффициент антропогенной нагрузки.